

dil enstitülerinin verdiği kararların yayımlanması, sözlük çalışmaları ve kanun dili önemli bir yer tutar. Hatib 24 Eylül 1995 tarihinde Şam'da vefat etti.

Eserleri: *Şerhu Kānūni'l-ukūbāt* (I-II, Dimaşk 1950-1954), *Luğatü'l-Kānūn fi'l-bilâdi'l-ʿArabiyye* (Dimaşk 1952), *el-Veciz fi şerhi'l-Mebâdi'i'l-ʿamme fi Kānūni'l-ukūbāt* (Dimaşk 1955-1956), *el-Veciz fi şerhi'l-Mebâdi'i'l-ʿamme fi Kānūni'l-ukūbāt: el-Mesʿūliyyetü'l-cezâʿiyye* (Dimaşk 1956), *en-Nazariyyetü'l-ʿamme li'l-cerime fi Kānūni'l-ukūbâti's-Sûri* (Kahire 1957), *el-Veciz fi uşûli'l-muḥâkemât* (Dimaşk 1957), *eş-Şeyh ʿAbdülkâdir el-Mağribî* (Dimaşk 1960), *el-Mebâdi'ü'l-ʿamme fi meşrûʿi Kānūni'l-ukūbât* (Dimaşk 1961), *Mucezû'l-Kānūni'l-cezâʿi* (Dimaşk 1963), *el-Muʿcemü'l-ʿArabî ve nazârât fi'l-Muʿcemü'l-vasîf* (Dimaşk 1965), *el-Muʿcemü'l-ʿArabî beyne'l-mâzi ve'l-hâzır* (Kahire 1967; Beyrut 1994), *el-İcrâʾâtü'l-idâriyye: Nazariyyetü'd-daʿvâ fi'l-kaḍâʾi'l-idâri* (Kahire 1968), *el-Emîr Muştâfâ eş-Şihâbî* (Dimaşk 1968), *el-Mecmaʿu'l-ilmîyyü'l-ʿArabî (Mecmaʿu'l-luğati'l-ʿArabiyye bi-Dimaşk) fi ḥamsine ʿâmen* (I, Dimaşk 1969), *eş-Şeyh Tâhir el-Cezâʾirî: Râʾidü'n-nehḍati'l-ilmîyye fi bilâdi's-Şâm ve ʿlâmün min-ḥurrîcî-medresetih* (Kahire 1971), *Târîḫü'l-kaḍâʾi'l-idâri ve nizâmü Meclisi'd-Devleti fi-Sûriyâ* (Kahire 1974), *ʿArif en-Nekedî, ḥayâtühü ve âşâruh* (Dimaşk 1975), *Dr. Esʿad el-Hakîm* (Dimaşk 1979), *Bedevî el-Cebel: Hayâtühü'l-âşife ve ḥubbühü'llezî lâ yefnâ* (Dimaşk 1979), *ʿUrûbetü's-Süryân ve'l-Baḫriyerk Efrâm el-Evvel Berşûm ve'l-Baḫriyerk Yaʿkûb eş-Şâlis* (Dimaşk 1980), *el-ʿİdû'z-zehebî li-Mecmaʿi'l-luğati'l-ʿArabiyye: 1934-1984* (Dimaşk 1986), *Dr. Şükri Fayşal ve sadâkatü ḥamsine ʿâmen* (Dimaşk 1986), *Dr. ʿÖmer Ferrûḫ, Kifâḫü ḥamsetin ve sittine ʿâmen difâʿan ʿani'l-urûbeti ve'l-İslâm* (Dimaşk 1988), *Muḥammed Kürd ʿAlî* (Dimaşk 1989), *ʿAbdullâh Ken-nûn* (Dimaşk 1991), *Ḥuḳûku'l-insân fi'l-İslâm* (Dimaşk 1992) (eserleri ve makalelerinin bir listesi için bk. *MMLADm.*, LXXI/2 [1416/1996], s. 402-414).

BİBLİYOGRAFYA :

Enver el-Cündî, *A'lâmü'l-karnî'r-râbî ʿaşer el-hicrî: A'lâmü'd-daʿve ve'l-fikr*, Kahire, ts. (Mektebetü'l-Enclû el-Mısıriyye), I, 373-377; Abdülkâdir Ayyâş, *Muʿcemü'l-müʿellifine's-Süriyyin fi'l-karnî'l-ışrîn*, Dimaşk 1405/1985, s. 167-169; M. Abdüllatif Sâlih el-Ferfûr, *A'lâmü Dimaşk fi'l-karnî'r-râbî ʿaşer el-hicrî*, Dimaşk 1408/1987, s. 187-188; Abdülaziz M. Süheyl

el-Hatîb, *Ġurerü's-Şâm fi terâcimi âli'l-Ḥatîb el-Ḥasenîyye ve muʿâşirihim*, Dimaşk 1417/1996, s. 526-529; Ahmed el-Alâvine, *Zeylül-ʿA'lâm*, Cidde 1418/1998, s. 138-139; a.mif., *el-Tezyil ve'l-istidrâk ʿalâ Muʿcemü'l-müʿellifin*, Cidde 1423/2002, s. 206-207; Abdullah el-Cübûrî, “ʿAdnân el-Ḥatîb”, *Mevsûʾatü Beyti'l-ḥikme li-ʿlâmi'l-ʿArab fi'l-karneyni'l-tâsiʿ ʿaşer ve'l-ışrîn*, Bağdad 1420/2000, I, 357-358; Abdüsselâm Hârûn, “el-Üstâz ed-duktûr ʿAdnân el-Ḥatîb”, *MMLA*, LIX (1407/1986), s. 203-204; “Ârâʾ ve enbâʾ: Ḥaflü teʾbîni fakîdî'l-Mecmaʿ el-üstâz ed-duktûr ʿAdnân el-Ḥatîb”, *MMLADm.*, LXXI/2 (1416/1996), s. 366-414; Semer Rûhî el-Faysal, “el-Ḥatîb, ʿAdnân b. ʿAbdîlkâdir”, *Mv.AU*, VIII, 368-372.

ABDÜSAMET BAKKALOĞLU

HATİB MEHMED EFENDİ

(ö. 1187/1773)

Türk ebru sanatının önde gelen isimlerinden.

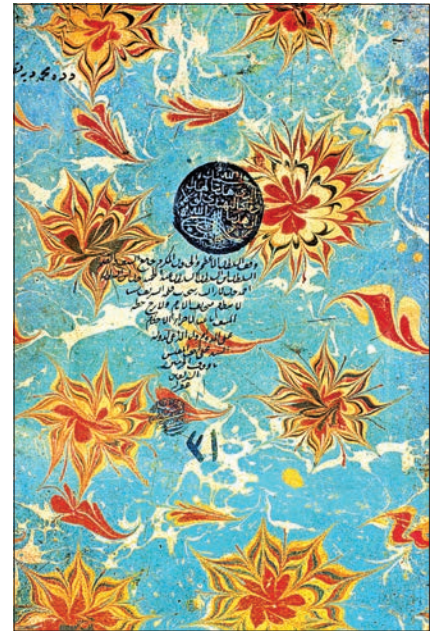
İstanbul'da doğdu. Muhtemelen 1159 (1746) yılında Ayasofya Camii hatipliğine tayin edildi. “Ayasofya hatibi” veya “Hatip” lakabıyla anılır. Babasının adı Ahmed'dir. *Tuhfe-i Hattâtîn*'de kendisinden “pîr-i mübârek” diye bahsedildiğine göre vefat ettiği sırada yaşı hayli ilerlemiş olmalıdır. Mehmed Efendi'nin Eski Zühüd diye tanınan Zühüd İsmail Ağâ'dan sülüs-nesih yazılarını meşkettiği bilinmekle beraber Süleymaniye Camii Kütüphanesi'ndeki 3 numaralı murakka'da kendi ebrularıyla bezenmiş bir sülüs karalamasından başka yazısı görülmemiştir. 1142 (1729) tarihli bu eserindeki rikâ' hattıyla imzasında Ayasofya Camii muarrifi olduğunu belirtmektedir. Bu vazifesinden sonra kendisine hatiplik tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Mehmed Efendi ebru sanatındaki müstesna yerini, Müstakimzâde'nin tarifleriyle “ebrî tâbir olunan münakkaş, musanna' kâğıd”ın imalinde yaşadığı döneme kadar hiç kimsede görülmemeyen başarısından dolayı elde etmiştir. *Tuhfe-i Hattâtîn*'de geçen, ebrunun kendisi veya babası tarafından icat edildiği şeklindeki ifade herhalde Müstakimzâde'nin dalgınlığından kaynaklanan bir hatadır.

Ebru sanatını kimden öğrendiği belirlemeyen Mehmed Efendi'nin yetiştirdiği herhangi bir talebesi de bilinmemektedir. Onun ebruları, kendisinden önceki ebrulara kıyasla renkleri ve boya serpmesindeki olağan üstü mükemmeliyetiyle dikkat çeker; bu tavrıyla eserlerinde hüviyetini hemen belli eder. İlk defa şahsen başlattığı ve iç içe damlatılmış birkaç cazip renkten tek at kuyruğu kılyla kitreli su üstünde vücuda getirdiği yürek, çarkifelek, deniz yıldızı gibi şekilleri sebebiyle bu

tarz ebrularına “hatip ebrusu” adı verilmiş, sonraki yıllarda da kimin tarafından yapılırsa yapılsın bu ebru türü “hatip” ismiyle anılmıştır. *Tuhfe*'de “onun icadı” sözünden kastedilen bu ebru tarzı ise Müstakimzâde'nin beyanı gerçeklik kazanır. Mehmed Efendi'nin kumlu ve neftli ebru yapımında da müstesna güzellikteki eserlerine rastlanır. III. Ahmed devrinde kitap sanatlarına verilen büyük değer bir göstergesi olarak bu dönemde hazırlanan kıta ve murakka'ların iç ve dış pervaz tezyinatında Mehmed Efendi'nin ebruları kullanılmıştır. Meselâ III. Ahmed'in *Murakka'ı Hâs* adlı tuğra albümündeki (TSMK, nr. A 3653) on kıtanın ara kâğıtları, I. Mahmud'un 1153'te (1740) tesis ettiği Ayasofya Kütüphanesi'nin yazmalar katalogunda da cildin üst ve alt yan kâğıtları Mehmed Efendi'nin enfes ebrularından seçilmiştir. Şeyh Hamdullah'ın murakka'larından başlayarak eski murakka'ların tamirlerinde de bu ebrulara öncelik verilmiştir.

Ramazan ve kurban bayramlarının ilk gününde, cemaatini vezir ve âlimlerinin oluşturduğu sabah namazlarının Topkapı Sarayı-Kubbealtı'nda Ayasofya hatibinin imâmetiyle kılınması kadim bir saray geleneğidir. Mehmed Efendi'nin de camide hitabet vazifesiyle bulunduğu yıllarda sarayla münasebetini sürdürdüğü iki arşiv belgesinden

Bir el yazmasının iç kapağında Hatib Mehmed Efendi'nin eseri olan deniz yıldızı şeklindeki hatib ebrusu (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 31)

anlaşılmaktadır. Bu hizmetinin karşılığında 3000 sağ akçenin padişah tarafından ih-san edilmesinin gecikmesi üzerine, Hatîb Mehmed Efendi'nin bayramdan yaklaşık iki hafta sonra saraya bunu hatırlatan 23 Zilhicce 1161 (14 Aralık 1748) ve 23 Zilhicce 1166 (21 Ekim 1753) tarihli iki arzuhali zamanımıza ulaşmıştır. Bu arzuhallerdeki nesih hattı onun bu yazı türünde de başanlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Hatîb Mehmed Efendi, ikamet ettiği Sirkeci Hocapaşa semtindeki evinde çıkan bir yangında kurtarmak istediği eserleriyle beraber yarımkar hayatını kaybetti. Müstakimzâde'nin vefat gününü belirtmeşişine mukabil *Merâkîd-ı Mu'tebere-i Üsküdar* müellifi Behcetî İsmâil Hakkı, Mehmed Efendi'nin, eserini kaleme aldığı 1930 yılına kadar yerinde duran kabir kitabesini şöyle tesbit etmiştir: "Ayasofya-i Kebîr hatibi Mehmed Efendi, aleyhi'r-rahmeti bârî sene 1187 fî 6 Muharrem" (30 Mart 1773). Bu ifadeden onun cenaze namazının, herhalde uzun yıllarını geçirdiği Ayasofya'da kılınıktan sonra Anadolu yakasına geçirilip Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildiği anlaşılmaktadır. Yine *Merâkîd-ı Mu'tebere-i Üsküdar*'da, 1159'da (1746) vefat eden Ahmed b. Ali isimli bir başka Ayasofya hatibinin kaydına rastlanmaktadır. Bu tarih büyük bir ihtimalle Mehmed Efendi'nin hatiplik vazifesine tayin yılını göstermektedir. Mehmed Efendi'den 150 yıl sonra aynı sanatı devam ettirenlerden Necmeddin Okyay onun eserlerini dikkatle inceleyerek aynı üslûpta mükemmel ebru kâğıtları imal etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Saray Mesâlihî, nr. 69/3559; BA, Cevdet-Evkaf, nr. 406/ 20588; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 386; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 133; Behcetî, *Merâkîd-ı Mu'tebere-i Üsküdar*, s. 15; M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebrû*, İstanbul 1977, s. 30-32; a.mlf., *Murakka'-ı Hâs*, İstanbul 2009, s. 25 vd.; Pakalın, II, 552-553.

M. UĞUR DERMAN

HATTÂB, Mahmûd Şit (محمود شيت خطّاب)

Mahmûd Şit b. Mustafâ
b. Hattâb el-Mevsilî
(1919-1998)

Askerî tarih alanındaki
çalışmalarıyla tanınan asker,
düşünür ve yazar.

Musul'da doğdu. Soyu babaannesi tarafından Hz. Hasan'a ulaşır. Varlıklı bir

aile içinde büyüdü. İlk ve orta öğrenimini Musul'da tamamladı. Burada nahiv âlimi Şeyh Kâsım el-Celfî gibi hocalardan Arap dili ve edebiyatı, kıraat, fıkıh, hadis ve hat dersleri aldı. Siyer ve tarih başta olmak üzere ilmî konuların ve güncel sorunların konuşulup tartışıldığı özel meclislere devam etti. Hukuk tahsil etmek için gittiği Bağdat'ta ısrarlar sonucu harp okuluna kayıtdoldu ve lisans eğitiminin ardından teğmen rütbesiyle Irak ordusuna katıldı (1938). 1941'de Reşîd Ali Geylânî'nin öncülüğünde bir grup genç subayın İngilizler'e karşı gerçekleştirdiği direniş hareketine katıldı ve İngiliz sömürge güçlerinin ülkeden çıkarılması için Fellûce başta olmak üzere çeşitli bölgelerde emrindeki birliklere kumanda etti. Bu esnada İngiliz güçlerinin hava saldırısında ağır şekilde yaralandı. 1947'de yüzbaşıluğa yükseldi, 1948'de Külliyyetü'l-erkân ve'l-kıyâde'de yüksek lisans tezi hazırladı. Aynı yıl İsrail'e savaş açan Arap Birliği'ne destek veren Irak kuvvetleri içerisinde gönüllü olarak yer aldı ve yaklaşık bir yıl Batı Şeria sınırlarındaki Cenîn'de İsraililer'e karşı savaştı. Daha sonra Bağdat Harp Akademisi'ni bitirerek kurmay oldu (1954). 1955'te Londra Harp Akademisi'ni bitiren Mahmûd Şit Irak'a döndükten sonra tuğgeneral rütbesine yükseltildi.

1956'da İsrail, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'a açtığı savaş esnasında diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Irak'ta da sokak hareketleri yayılmıştı. Olayları bastırmak için Musul'da bulunan Mahmûd Şit, Mısır'ın aleyhine olan Irak hükümetinin emirlerini yerine getirmeyince sürgün cezasına çarptırıldı, ancak İsrail'e karşı başlatılan hareketleri desteklemeyi sürdürdü. General Abdülkerîm Kâsım'ın öncülüğünde 14 Temmuz 1958'de cumhuriyet ilân edilmesinin ardından Irak'ta komünizmin siyasî hayatı etkilemesine karşı çıktı ve Mart 1959'da Albay Abdülvehhâb eş-Şevvâf tarafından komünistlere yönelik başlatılan ayaklanmada yer aldı. Bu hareketin Abdülkerîm Kâsım tarafından kanlı bir şekilde bastırılmasının ardından 1959 yılının sonuna doğru tutuklandı. Yaklaşık on sekiz ay süren hapis süresince yoğun işkenceye mâruz kaldı. Abdülkerîm Kâsım'ın devrilmesi üzerine kurulan Abdüsselâm Ârif hükümetinde Mahallî İdareler bakanlığı başta olmak üzere çeşitli görevler üstlendiyse de ilimle meşgul olup eser yazmak için askerî ve bürokratik görevlerinden ayrıldı. 1964 yılının başında Arap ülkelerinde kullanılan askerî terimlerde birlik sağlamak için Mısır'da oluşturulan

komisyonun başkanlığına getirilince Kahire'ye gitti ve 1973 yılına kadar orada kaldı. 17 Temmuz 1968'de cumhurbaşkanlığı ve başbakanlık görevlerini üstlenen General Ahmed Hasan el-Bekr'in Irak'ta kurduğu hükümette kendisine Ulaştırma bakanlığı teklif edildiyse de bu görevi kabul etmedi. Hapiste olan Seyyid Kutub'u ziyaret etti ve Mayıs 1964'te Irak Devlet Başkanı Abdüsselâm Ârif'in girişimiyle tahliye edilmesinde kendisi de rol oynadı.

Hattâb meslek hayatının başından itibaren dinî ilimler yanında dil, edebiyat ve tarihle de ilgilendi. 1963'ten itibaren Irak'ta el-Mecmau'l-ilmiyyü'l-İrâkî, Mısır'da Mecmau'l-buhûsî'l-İslâmiyye ile Mecmau'l-lugatî'l-Arabiyye, Dımaşk ve Ürdün'de Mecmau'l-lugatî'l-Arabiyye gibi kuruluşlarda görev alarak önemli katkılarda bulundu. Aynı şekilde İslâm dünyasının problemlerinin çözümüne yönelik siyaset geliştirilmesi için oluşturulan kurum ve örgütlerin faaliyetlerine katıldı. Mekke'de teşkil edilen Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî, el-Meclisü'l-a'lâ li'l-mesâcid gibi teşkilâtlarda görev aldı. Güncel olayları çok yakından takip eder ve İslâm dünyasının bu olayların gerisinde kaldığını sıkça tekrar ederdi. Filistin-İsrail mücadelesinde Arap milliyetçiliği yerine bütün İslâm ülkelerinin İsrail'e karşı ortak bir strateji uygulaması konusunda kamuoyu oluşturmak için çaba gösterdiyse de başarılı olamadı. 1966-1980 yıllarında Irak ve diğer Arap ülkelerinin radyolarında İslâm harp tarihi ve Filistin'le birlikte İslâm dünyasının güncel meseleleriyle ilgili konuşmalar yaptı; çeşitli gazete ve dergilerde makaleler yazdı. Irak dışında Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde eğitim merkezlerinde dersler vererek konferanslara katıldı ve bu çalışmalarından dolayı çok sayıda ödül aldı. 13 Aralık 1998'de Bağdat'ta vefat etti ve orada toprağa verildi. Dindar bir kumandan olan Hattâb hayatında Kur'an ve Sünnet'i esas alır, Frenkler'i taklit etmekten nefret ederdi. Bid'atlara karşı çıkardı. Kuvvetli bir imana ve fikrî temele sahipti. Hattâb'ın kızı Âmine, Bağdat Üniversitesi Külliyyetü'l-ulûmî'l-İslâmiyye'de babasıyla ilgili bitirme tezi hazırlamıştır (1420/1999). Abdullah et-Tantâvî, *el-Livâ'ü'r-rûkn Mahmûd Şit Haţţâb el-mücâhidü'llezî yahmilü seyfehü fi kütübihî* (Dımaşk 1422/2001) ve Yûsuf b. İbrâhim es-Sellûm *el-Livâ'ü'r-rûkn Mahmûd Şit Haţţâb: Sîretühü ve tercemetü hayâtihî ve mü'ellesâtüh* (Riyad 2001) adıyla birer eser kaleme almışlardır.